

כידוע, בפסח נוהגים להחמיר במיוחד. יש המכנים את פסח "חג החומרות"¹. מדוע מחמירים בפסח יותר מאשר בשאר התחומים? ננסה לברר זאת. תחילה נמנה כמה מן החומרות הנהוגות בפסח:

- חמץ בפסח אסור במשהו - חמץ בפסח אינו בטל בשישים כשאר איסורים, אלא אפילו משהו אסור (שולחן ערוך, אורח חיים תמו, א).
- נותן טעם לפגם אף שבשאר איסורים מותר, בפסח יש אוסרים (רמ"א, שם י).
- אף שבדרך כלל בשאר איסורים אמרינן ריחא לאו מילתא, לעניין חמץ - ריחא מילתא (רמ"א, שם א).
- בעניין הכשרת כלים יש מחלוקת האם לקביעת אופן ההכשרה הולכים אחר רוב השימוש בכלי או חוששים לכל שימוש שהיה בכלי. יש שמקלים בכך בכל השנה, ואף על פי כן מחמירים לעניין פסח (שו"ת הרשב"א בכמה מקומות, מובא בבית יוסף, סוף סימן תנ"א).
- יש אומרים שאין להגעיל כלל כלים בפסח, ושרי רק לפני פסח (דרכי משה, תנב ס"ק ב; רמ"א, תנב, א).
- בדרך כלל אומרים "סתם כלים אינם בני יומן", אך לעניין פסח לא אומרים כן (משנה ברורה תמו ס"ק נח).
- יש כלים שמחמירים לעניין פסח ללבן, אף שבשאר איסורים מסתפקים בהגעלה, כגון מדוכה (רמ"א, תנא, טז; משנה ברורה, שם ס"ק פט).
- מחמירים להכשיר את החצובה, אף שלעניין בשר וחלב ושאר איסורים לא מחמירים להכשיר את החצובה (רמ"א, תנא, ד; משנה ברורה, שם ס"ק לד).
- יש מחמירים לעניין פסח להתייחס לכלי שני כמבשל (דרכי משה סוף סימן תסז).
- מצה שנתכפלה ונדבקה וכד' מקום הדיבוק אסור. יש מחמירים לשרוף מקום הדיבוק אף על פי שאינו חמץ ברור, אלא חששא בעלמא (באור הלכה, תסא ד"ה 'אין לאסור').
- בעניין סוף זמן אכילת חמץ וסוף זמן ביעור חמץ פשט המנהג לחשב זמנים אלו על פי 'זמן המגן אברהם' המוקדם יותר, ולא על פי 'זמן הגר"א ובעל התניא'

¹ אומרים בשם החיד"א: בפסח "הקולות (מלשון קולא) יחדלון" (ובשם ה'בית דוד': "בפסח כולנו אשכנזים...").

- המאוחר יותר, על אף שזמנים אלו הם זמן האסור מדרבנן, ובדרך כלל בדרבנן הולכים בספקות כאלו לקולא (כמופיע במשנה ברורה, תפן ס"ק א).
- אווז שהשתפשף בחמץ, ויש בו חריצים, יש אוסרים את האווז כולו, אף שבשאר איסורים לא אוסרים מקרה זהה (דרכי משה, תסה ס"ק ב; רמ"א, תסה, ג).
  - חיטה שנמצאה בתרנגולת - יש מחמירים להשליך את כל האזור שסביבות החיטה. דוקא לעניין פסח מחמירים כך (שולחן ערוך, תסז, יד; משנה ברורה, שם ס"ק עא).

החומרה המרכזית בפסח היא שחמץ אסור במשהו. חומרה זו גם עומדת בשורש של חומרות נוספות. נברר מדוע מחמירים בחמץ במשהו, ומתוך כך, מדוע מחמירים בפסח באופן כללי.

דבר שיש לו מתירין

הרמב"ם מנמק שמחמירים בחמץ במשהו, משום שחמץ הוא דבר שיש לו מתירין, שהרי אחרי פסח הוא מותר. הרמב"ם לא אומר זאת בהלכות חמץ ומצה, אלא בהלכות מאכלות אסורות (פט"ו ה"ט):

חמץ בפסח, אף על פי שהוא מאיסורי תורה, אינו בכללותו אלו, לפי שאין התערובת אסורה לעולם, שהרי לאחר הפסח תהיה כל התערובת מותרת, כמו שביארנו. לפיכך אוסר בכל שהוא בין במינו בין שלא במינו.

בהלכות חמץ ומצה (פ"א ה"ה) לא נימק הרמב"ם את הדין, אלא רק כתב את ההלכה שחמץ אסור בכל שהוא:

חמץ שנתערב בדבר אחר תוך הפסח, בין במינו בין שלא במינו, הרי זה אוסר בכל שהוא.

ה'מגיד משנה' (שם) הוסיף את הטעם שנימק הרמב"ם בהלכות מאכלות אסורות:

וטעם איסור החמץ בזמנו שהוא במשהו כתב רבינו פרק ט"ו מהלכות מאכלות אסורות: לפי שהוא דבר שיש לו מתירין, שהרי אחר הפסח יהיה כל התערובת מותר. ויש מי שכתב, דלפי טעם זה, הוא הדין בנתערב משש שעות ולמעלה בערב הפסח שהוא במשהו. ומדברי רבינו שכתב סוף פרק ד' נראה שאפילו נתערב מתחילת השנה אסור לאוכלו בפסח, ושם אבאר.

הנימוק של הרמב"ם הוא, שמחמירים בחמץ לאסור במשהו, ולא יתבטל אפילו באלף, כפי שמצינו (ביצה ג' ד') שמחמירין כן לגבי דבר שיש לו מתירין, וכן מצינו (שם) שמחמירין בדשיל"מ שאף ספקו אסור אף כשמדובר באיסור דרבנן.²

אך קשה על השיטה שמנמקת את החומרה בחמץ בפסח בכך שהוא דבר שיש לו מתירין. הרי הדין שמחמירים בדבר שיש לו מתירין הוא מדרבנן, ואם כן, אם כל החומרה הנרחבת בחמץ בפסח בנויה על כך, הוי כעין גזירה לגזירה. מעין זה הקשה הר"ן (פסחים ז' ע"ב בדפי הרי"ף, וכן בחידושי הר"ן על פסחים ל' ע"א) על הרמב"ם:

ומדלא יהיב רבא שיעורא למילתיה שמע מינה במשהו. זהו לשונו של הרב אלפסי ז"ל... דרבא מדקאמר אסור סתמא במשהו קאמר... בחמץ אוסר במשהו מפני דהוה ליה דבר שיש לו מתירין שהוא מותר לאחר הפסח, כיוון דקיימא לן כרבי שמעון, דאף על גב דרבי שמעון אסר ליה לאחר הפסח מדרבנן משום קנסא, מכל מקום מודה הוא דעל ידי תערובות שרי, ונמצא שתערובת זה דבר שיש לו מתירין הוא, וכל דבר שיש לו מתירין במינו במשהו... וכן דעת הרמב"ם ז"ל... שאיסורו של חמץ שאוסר בכל שהוא טעמא משום דהוי דבר שיש לו מתירין, וכן דעת הרמב"ן ז"ל בספר המלחמות.

ואני חוכך בטעם זה... דמאי דאמר דבר שיש לו מתירין אפילו באלף לא בטיל משמע ודאי מדרבנן הוא, וכיוון דמדרבנן הוי היכי מחמירין טפי למיגזר שלא במינו אטו מינו?... ועוד שקרוב הדבר לומר דכיוון שחומרה דדבר שיש לו מתירין מדרבנן הוא, לא החמירו בה אלא כשהמין בעצמו עתיד להיות נותר, אבל כאן שחמץ עצמו אסור, אף על פי שתערובתו מותר אפשר שהשוו מדותיהן שלא לדונו בכלל דבר שיש לו מתירין.

ואף על פי שבעלי סברא זו אמרי דכיוון דמדאורייתא לרבי שמעון דבר שיש לו מתירין הוא, כשאסרו רבי שמעון משום קנסא לא בא להקל עליו [אלא להחמיר עליו], לא נהירא לי, שאילו היה מה שאנו אומרים אפילו באלף לא בטיל מדאורייתא יפה הם אומרים, אבל ודאי משמע דחומרה דרבנן הוא שלא לבטלו מעכשיו, כיוון שהוא עתיד להיות נותר, וכיוון שהם אסרוהו לאחר זמנו, אין ראוי שיחמיר עליו חומרה זו בתוך זמנו... ויש עוד לדקדק בזה.

² מדוע דבר שיש לו מתירין אפילו באלף לא בטל? רש"י (ביצה ג' ע"ב) מנמק: "הואיל ויש לו מתירין לאחר זמן, לא יאכלנו באיסור" - כיוון שבהמשך הדבר יהיה היתר גמור, ימתין האדם לזמן בו יהיה הדבר בהיתר זה, ולא יאכלנו בעודו באיסור מסוים.

הר"ן (נדרים נ"ב ע"א) מנמק: כיוון שבהמשך הדבר יהיה בהיתר, כבר עתה, בהווה, יש בדבר קצת את תכונת ההיתר. לכן הדבר לא יתבטל על ידי היתר, דהיתר מבטל דווקא איסורים, היתר לא מבטל היתר, אדרבה הוא מחזק את ההיתר - "אינו מחלישו ומבטלו אלא מעמידו ומחזקו".

הר"ן הוסיף קושיה נוספת על הרמב"ם: מדוע חמץ הוי דבר שיש לו מתירין? הרי אף אחרי פסח חמץ אסור מדין חמץ שעבר עליו הפסח! הר"ן נשאר במעין צריך עיון ומסיים באמירה "יש עוד לדקדק בזה".

היכסף משנה' (הלכות חמץ ומצה פ"א ה"ה) מיישב את קושיות הר"ן:

ולי נראה שמתוך דברי רבינו פרק ט"ו מהלכות מאכלות אסורות (הי"ב) אין מקום לקושיות הללו, שכתב, זה לשונו: יראה לי שאפילו דבר שיל"מ אם נתערב בשאינו מינו ולא נתן טעם מותר. לא יהיה זה שיש לו מתירין חמור מטבל, שהרי אפשר לתקנו, ואף על פי כן שלא במינו בנותן טעם, כמו שביארנו. ואל תתמה על חמץ בפסח, שהתורה אמרה כל מחמצת לא תאכלו, לפיכך החמירו בו, כמו שביארנו. עד כאן לשונו (של הרמב"ם). הרי **שחמץ בפסח שלא במינו במשהו חומרה הוא, ולא מן הדין. והטעם שהחמירו בו מבשאר איסורים: למאמר הכתוב 'כל מחמצת לא תאכלו'.**

היכסף משנה' אומר שהחומרה בחמץ בפסח, על פי הרמב"ם, מורכבת גם מכך שהוא דבר שיש לו מתירין, וגם מכך שהתורה החמירה בו ואמרה "כל מחמצת לא תאכלו". הוא מתבסס על דברי הרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות פט"ו הי"ב):

יראה לי, שאפילו דבר שיש לו מתירין אם נתערב בשאינו מינו ולא נתן טעם מותר, לא יהיה זה שיש לו מתירין חמור מטבל, שהרי אפשר לתקנו, ואף על פי כן שלא במינו בנותן טעם, כמו שביארנו. ואל תתמה על **חמץ בפסח, שהתורה אמרה: 'כל מחמצת לא תאכלו', לפיכך החמירו בו כמו שביארנו.**

על פי זה, גם היכסף משנה' והרמב"ם מודים שהטעם של דבר שיש לו מתירין בפני עצמו איננו מספיק בשביל להסביר את החומרה בחמץ בפסח.

קושיה נוספת על ההסבר שהחומרה היא משום דבר שיש לו מתירין, מצויה בדברי המרדכי (פסחים תקעא-תקעג):

כתב בעל הלכות גדולות: לא אסרינן לההוא בישולא דאישתכח [ביה] תרי או תלתא שערי, וכן פירש רבינו אליהו מפרי"ש. ויש שרוצה להחמיר משום דיש לו מתירין, וראיה מספק מוכן דאסור מדרבנן ואסרי לה פרק אין צדין משום דיש לו מתירין, וכן פירש בספר המצות דיש להחמיר...

וכתב ה"ר שמואל מפליזא... משם רבינו חיים כהן צדק, **דדבר החוזר לאיסורו מאליו, כגון חמץ שחוזר לשנה הבאה לאיסורו, לא שייך לומר דבר שיש לו מתירין, כל שכן דבר שאין בעין כי אם טעמא בעלמא.**

אומר רב שמואל מפליזא בשם רבינו חיים שאף שאחרי פסח החמץ הוא היתר, כיוון שבשנה הבאה בפסח הוא יחזור להיות איסור, לכן אין זה נחשב דבר שיש לו מתירין.³ הרמ"א בכללי דבר שיש לו מתירין הביא להלכה את דברי המרדכי הללו. את דברי הרמב"ם הוסיף רק ב"יש חולקין", וזו לשון הרמ"א (יורה דעה קב):

דבר שיש לו היתר וחוזר ונאסר, כגון חמץ בפסח, לא מקרי דבר שיש לו מתירין
(מרדכי). ויש חולקין בזה (רמב"ם).

רק הרמ"א התייחס לעניין, השולחן ערוך לא התייחס. אולם אחרונים רבים מדייקים מדברי השולחן ערוך בהלכות פסח שאף דעת השולחן ערוך שחמץ בפסח לא מקרי דבר שיש לו מתירין, כיוון שחוזר לאיסורו בפסח הבא. כך מדייקים מדברי השולחן ערוך (אורח חיים תמו, ב):

חמץ שנתערב משש שעות (ולמעלה) עד הלילה, אינו אוסר במשהו אלא דינו כשאר איסורין (ונוטן טעם לפגם נמי שרי).

מאי נפקא מינה בין אם טעם החומרה בפסח היא משום דבר שיש לו מתירין או לא מטעם זה? אם הטעם הוא משום דבר שיש לו מתירין, אזי יש להחמיר אף בערב פסח מחצות במשהו, מה שאין כן אם הטעם קשור לחומרה המיוחדת שבחג פסח, אזי החומרה היא רק בפסח עצמו.⁴ מכך שהשולחן ערוך כאן פוסק שבערב פסח חמץ איננו אסור במשהו, משמע שהטעם איננו משום דבר שיש לו מתירין, וכך מדייק המשנה ברורה ב'ביאור הלכה' (שם ד"ה 'חמץ'):

חמץ שנתערב וכו' כשאר איסורין - מדסתם המחבר משמע דאפילו במינו נמי דינו הכי דסגי בששים, ולא מקרי חמץ דבר שיש לו מתירין מטעם דלשנה הבאה חוזר ונאסר, וכדעה הראשונה שהובא ביו"ד סוף סימן ק"ב בהג"ה עיי"ש, וכן פסק בת"ח ובספר אפי רברבי, ודלא כמו שכתב הש"ך שם סק"ג דהמחבר יהיה קאי רק אשאינו מינו [א"ר], וכן סתם הלבוש כאן ומגן אברהם בסק"מ, וכ"כ הגר"א ביו"ד שם דהמחבר סתם כאן כדעה ראשונה שם דחמץ לא מקרי דבר שיש לו מתירין.

³ נראה לתלות את המחלוקת האם חמץ מקרי דבר שיש לו מתירין בחקירה שהזכרנו לעיל בהערה 2 מהו טעם איסור דבר שיש לו מתירין. לטעם של רש"י אף חמץ ושאר דברים שחוזרים לאיסורם מקרי דבר שיש לו מתירין, מה שאין כן לטעם הר"ן. וכך אומרים הצ"ח ואחרונים נוספים. זה לשון הצ"ח (על ביצה דף ד ע"א): "ומעתה אני אומר דפלותא של הרמב"ם והמרדכי אי חמץ הוי דבר שיש לו מתירין תליא בהנך טעמים של רש"י ור"ן ז"ל... היוצא מזה דלטעמא דרש"י מוכח כדעת הרמב"ם דחמץ הוי דבר שיש לו מתירין, ולטעמא של הר"ן מוכח כדעת המרדכי דחמץ לא הוי דבר שיש לו מתירין".
⁴ נפקא מינה זו מופיעה בין השאר במגיד משנה שהובא לעיל.

אם כן, המשנה ברורה מביא אחרונים רבים שסוברים כן, שדעת השולחן ערוך שחמץ לא מקרי דבר שיש לו מתירין.

לא בדילי אינשי מיניה

הרא"ש מביא נימוק אחר לחומרה בפסח (עבודה זרה ה, ל):

דלעניין תערובת דיבש ביבש אין חילוק בין חמץ בפסח לשאר איסורין, דלא החמירו חכמים לאוסרו במשהו אלא היכא דשאר איסורים בנותן טעם, וחמץ, דמשום דלא בדילי אינשי מיניה אסור במשהו, בלא נותן טעם, כשאר איסור. אבל יבש ביבש אם אין דבר שבמנין כי היכי דבשאר איסור חד בתרי בטל הוא הדין חמץ בפסח.

אומר הרא"ש שהטעם שהחמירו גבי פסח שאסור במשהו, משום שחמץ לא בדילי אינשי מיניה. כיוון שחמץ כל השנה מותר, ורק בפסח אסור, לכן אנשים לא בדלים ממנו, לא זהירים ממנו, ולכן החמירו בו שהוא אסור במשהו.

מעין זה אומרים תוספות. התוספות בריש מסכת פסחים שואלים: מדוע דווקא לחמץ צריך לעשות בדיקת חמץ? הרי באיסורים אחרים לא מצינו חובת בדיקה כזו. ומתמצים - משום שחמץ לא בדילי מיניה. זה לשונם (פסחים ב' ע"א ד"ה 'אור לארבעה עשר'):

וקשה לר"י... אמאי הצריכו חכמים בדיקה כלל... והטעם שהחמירו כאן טפי מבשאר איסורי הנאה שלא הצריכו לבערם משום דחמץ מותר כל השנה ולא נאסר רק בפסח ולא בדילי מיניה כדאמר לקמן. ולא דמי לבשר בחלב וערלה וכלאי הכרם שאיסורם נוהג איסור עולם, ונזיר נמי איסוריה שרי לאחריני. אי נמי שאני חמץ שהחמירה בו תורה לעבור בבל יראה ובל ימצא, החמירו חכמים לבדוק ולבערו אפילו היכא דביטלו משום דילמא אתי למיכליה.

תוספות הוסיפו תירוץ נוסף: כיוון שהתורה החמירה בחמץ לאסרו גם בבל יראה ובל ימצא, מכאן למדו חכמים שיש להחמיר בו גם בחומרות אחרות, כגון בדיקת חמץ.

על התירוץ הראשון של תוספות, שחמץ לא בדילי מיניה, קשה: הרי יש דברים נוספים שאינם אסורים תמיד, ולכן לא בדילי מיניה: יין לנזיר, חדש. אמנם לגבי יין לנזיר תוספות מנסים לתרץ, אך תירוצם אינו מוכרח, ובכל אופן עדיין קשה מחדש.

על התירוץ השני של תוספות, שחכמים למדו שיש להחמיר בחמץ, מכך שהתורה החמירה בו לאוסרו בבל יראה ובל ימצא, על תירוץ זה גם כן קשה: היא גופא קשיא, מדוע התורה החמירה בו יותר מאשר בתחומים אחרים?

יש בו כרת

דברי הרא"ש הנ"ל הופיעו, כאמור, במסכת עבודה זרה. מהרא"ש בפסחים (ב, ה) משמע טעם אחר לחומרה של חמץ:

וחמץ משש שעות ולמעלה אף על פי שלוקין עליו מן התורה כיוון שאין בו **כרת** הרי הוא כשאר איסורין ובטל בששים ומותר

משמע מהרא"ש שהטעם שהחמירו בחמץ יותר בדברים אחרים, משום שחמץ הוא איסור כרת. ולכן האיסור במשהו הוא רק בפסח עצמו, שאז יש חיוב כרת, ולא בערב פסח מחצות, שאז אין איסור כרת (הנפקא מינה שציינו לעיל).

גם על תירוץ זה קשה: הרי יש איסורים נוספים שהם איסורי כרת, ולא החמירו בהם כמו גבי חמץ.

צירופי טעמים

ראינו את הנימוקים השונים לחומרה ביחס לחמץ, וראינו שעל כל הנימוקים ישנם קשיים. אם כן, הדרא קושיה לדוכתא, מדוע מחמירים כל כך בחמץ?

אפשרות אחת לתרץ: אמנם כל נימוק בפני עצמו יש עליו קשיים, אך הצירוף של נימוקים שונים יחד, מהוה סיבה מספקת לחומרה גבי חמץ. כך משמע מרש"י (פסחים כ"ט ע"ב):

ואף על גב דאית ליה לרב בכל איסורין שלא במינו בנותן טעם רב גזר בחמץ בזמנו, **הואיל ובכרת הוא**, שלא במינו אטו במינו, ואף על גב דבחלב ודם לא גזר שלא במינו אטו מינו התם הוא דבדילי מיניה, אבל חמץ לא בדילי מיניה, **הואיל ואוכלו כל ימות השנה**.

וכך אומר 'ערוד השולחן' (תמוז, ב):

לכך נראה... דעיקר הטעם **משום שהוא איסור כרת**. ואף על גב דחלב ודם נמי איסורי כרת, מיהו בדילי מינייהו **ומחמץ לא בדילי**.

כלומר החומרה של חמץ מבוססת על צירוף של כמה נימוקים יחד: כרת, לא בדילי מיניה. וכן מנמק בצירוף זה גם ה'מגן אברהם' (תמוז ס"ק א):

מדאורייתא הוי חמץ כשאר איסורים אלא שחכמים החמירו בו **כיוון דאית ביה כרת ולא בדילי מיניה כולי שתא** ועמ"ש ס"ב ועבי"ד ס"י קי"א ובש"ך שם.

וכן הרדב"ז (שו"ת ח"ג, תתקעז) מביא את ההסברים השונים, דוחה אותם, ומצרף ביניהם כדי לבאר את טעם החומרה בחמץ:

שאלת ממני, אודיעך דעתי, מה נשתנה חמץ בפסח מכל איסורין שבתורה שהחמירה עליו תורה להצריכו בדיקה ושרוף וכלה וגם ביטול והוסיפו חכמים להצריכו בדיקה בחורין ובסדקין ולחפש אחריו ולשרש אותו מכל גבוליו ועובר עליו בבל יראה ובל ימצא ואסרוהו בכל שהוא ואינו מתבטל כלל? וחומרות כאלו לא נמצאו בכל האיסורין שבתורה! דאי משום דאית ביה כרת - הרי חלב ודם. ואי משום דאסור בהנאה - הרי כלאי הכרם ושור הנסקל וכמה איסורי הנאה שלא החמירה תורה בהם כל כך. ואי משום דלא בדילי מיניה כולי שתא - הכי נמי יין לנזיר דלא בדיל מיניה והחדש דלא בדילי מן התבואה כולה שתא ולא חמירא כולי האי.

תשובה: שני דברים נאמרו בתשובת דבר זה. אחת: **שלא נמצאו בכל האיסורין שבתורה שיצטרפו בו כל ג' תנאים הללו, שהוא איסורי הנאה והוא בכרת ולא בדילי אינשי מיניה כולה שתא, אלא חמץ בלבד. וכיוון שיש בו החומרות הללו החמירה עליו תורה חומרות אחרות ובאו חכמים והוסיפו חומרות על חומרות כמו שעשתה התורה.** ותו דחמץ בפסח הוי כדבר שיש לו מתירין, שהרי איסורו תלוי בזמן, ואחר ימי הפסח יהיה החמץ מותר. ואף על פי שזה החמץ שהוא מבער אי אפשר שיהיה לו היתר אלא אם כן יעבור בבל יראה ובל ימצא, סוף סוף הא איכא חמץ שיהיה מותר לו, דהיינו אותו שלא עבר עליו.

הרדב"ז אומר שהחמץ אסור בחומרה משום היצטרפות כמה נימוקים: איסור הנאה, כרת, לא בדילי מיניה (וכן מוסיף הרדב"ז את הנימוק של דבר שיש לו מתירין).

החמץ הוא כנגד יצר הרע

הרדב"ז מקשה אף על הנימוק של הצירופים: מדוע מחמירים בחמץ כל כך הרבה חומרות? מה שלא מצינו בדברים אחרים! ומוסיף תשובה נוספת מדוע מחמירים כל כך גבי חמץ. ממשיך הרדב"ז:

וקשיא לי עליה דהאי טעמא: נהי דסגי האי טעמא לעניין דאפילו באלף לא בטל כדבר שיש לו מתירין דאמרינן דאפילו באלף לא בטיל, אבל לחפש אחריו ולשרפו ולשרשו ולהוציא מרשותו - לא ידענו למה. גם על הטעם הראשון יש לי קצת גמגום, ומי עדיף מעבודה זרה דאמרה תורה "ולא ידבק בידך מאומה מן החרם" ו"כל המודה בו ככופר בכל התורה כולה" ולא מצינו שהצריכה תורה בה בדיקה

וביטול! ... מכל מקום הרי אתה רואה שלא החמירה תורה בעכו"ם כמו בחמץ, הילכך עדיין צריך טעם, ועל כן אני סומך על מה שאמרו רז"ל במדרשות, כי חמץ בפסח רמז ליצר הרע, והוא שאור שבעיסה, ולכן כלה גרש יגרש אותו האדם מעליו ויחפש עליו בכל מחבואות מחשבותיו ואפילו כל שהוא לא בטיל, והרי זה אמת ונכון. והנראה לעניות דעתי כתבתי.

הרדב"ז מסיק שעל כל ההסברים לחומרה של חמץ בפסח קשה, ואף הצירוף ביניהם לא מספיק כדי לבאר את החומרה הגדולה כל כך ביחס לחמץ, ולכן יש לומר שטעם החומרה הגדולה שנוהגים בחמץ בפסח הוא בגלל שחמץ הוא כנגד היצר הרע, וכנגד יצר הרע צריך להחמיר ולהזהר ולהוסיף גדרים.

המקור לכך שחמץ הוא היצר הרע מצוי בזוהר (חלק א, רכ"ו ע"ב): "ואקרון חמץ יצר הרע". וכן בגמרא בברכות (י"ז ע"א) מתייחסים ליצר הרע בתור חמץ:

רבי אלכסנדר ב"ר רמי אמר הכי: רבון העולמים, גלוי וידוע לפניך שרצוננו לעשות רצונך, ומי מעכב? שאור שבעיסה ושעבוד מלכיות. יהי רצון מלפניך שתצילנו מידם ונשוב לעשות חוקי רצונך בלבב שלם!

ומבאר רש"י: "שאור שבעיסה - יצר הרע שבלבנו, המחמיצנו".

וכן רבנו בחיי בספרו 'כד הקמח' (ערך פסח) מרחיב בעניין זה שהחמץ הוא כנגד היצר הרע, מביא ראיות לכך, ומסביר פרטי דינים על סמך העיקרון הזה:

והנה לשון חמץ מלשון "כי יתחמץ לבבי", כי הלב הנוטה להרשיע יקראוהו רז"ל "החמיץ", כעניין שאמרו בכורש - "כאן קודם שהחמיץ, כאן לאחר שהחמיץ". וכן היין הנפסד נקרא חומץ. וכן אמרו בפירוש: "גלוי וידוע לפניך שרצוני לעשות רצונך. ומי מעכב? שאור שבעיסה" - כלומר יצר הרע. הרי שהמשילו יצר הרע לשאור. ואמרו במדרש: "כי הוא ידע יצרנו - אוי לה לעיסה שהנחתום מעיד עליה שהיא רעה." ועל כן היה החמץ מרוחק מן המזבח, והזהירה עליו תורה שלא להקריבו כל עיקר. הוא שכתוב (ויקרא ב): "כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו ממנו אשה לה'. קרבן ראשית תקריבו אותם לה', ואל המזבח לא יעלו לריח ניחוח." לפי שהמזבח היה לריח ניחוח ומקום מיוחד לכפרה ולרצון, והחמץ - לא לרצון. ומה שהיה חמץ בקרבן תודה - לא היה ראוי להקריבו קרבן, כי אם להניף אותו תנופה. ועל זה אמרה תורה: "לא יראה ולא ימצא" - לא יראה במעשה ולא ימצא במחשבה, אלא שיבטלנו בלב... והא למדת שאיסור החמץ כולל כל

המצוות... וכשם שבאה הקבלה לבער החמץ ולבדוק הבית בחורין ובסדקים, כך אנו חייבים לחפש ולבדוק חדרי בטן והכליות ממחשבות ומהרהורים רעים... ומה שהיה זמן איסורו ז' ימים, לרמוז על האלף הז' שאין בו יצר הרע...

חמץ לא משולב בקרבנות, משום שהחמץ כנגד יצר הרע, כך מסביר ר' בחיי. בהמשך דבריו שם הוא מוסיף שבחג שבועות דוקא מביאים שתי הלחם חמץ, כיוון שחג השבועות הוא כנגד היובל העתידי, שבו יוצאים לחירות מן יצר הרע.

עוד אומר שם ר' בחיי שביעור חמץ הוא כנגד יצר הרע שבמעשה, ביטול חמץ הוא כנגד יצר הרע שבלב, אמירת נוסח הביטול בפה היא כנגד יצר הרע שבדיבור. עיין שם בשאר דבריו.

האלשיך מרחיב בכך שהחמץ הוא יצר הרע. זה לשונו הזהב (שמות יב, יח):

היצר הרע הוא שאור שבעיסה שמחמיץ את האדם. ומצוה יתברך ששבעת ימים, הם שבעה עשירות שנים, לא יראה שאור, שהם ימי שנותינו. ולא תמתינו עד שלש עשרה שנה, רק "אך ביום הראשון", בקצת העישור הראשון, תשביתו היצר הרע, בהגיע לחינוך, מבן תשע שנים. כי כל אוכל חמץ הוא כנכרת נפשו מן העולם, וזה הוא כשהוא מיום הראשון עד יום השביעי, שלא חזר בתשובה כל ימיו...
"וביום הראשון מקרא קדש" שעל ידי שאדם מקדיש את עצמו בעישור הראשון, מובטח שלא יבוא בו שאור היצר הרע. עד היום השביעי, כי עד סוף שבעים יהיה קדש.

או יאמר שכאשר הראשון קדש שלא יחשוב ה' לו עון, כן יטהר עצמו בשביעי, לקדש עצמו בעשר שנים ההם להקצותם למלאכה אשר יעשה לכל נפש, ולא יתן בהם חלק למלאכת החומר כלל.

אך לא שיתעצל איש מלבער שאור שבעיסתו עד זקנה ושיבה, כי אוי מי יחיה מיום הראשון עד יום השביעי, ומה גם עתה, כי למי אוי למי אבוי למאחרים לעמוד על נפשם עד אשר יבאו ימי הרעה, כי רעה תבא עליהם!... כי איככה יוכל איש להלחם ולהשפיל ולהפיל מלך זקן וכסיל, אחר אשר המליכו זה כמה שנים וישרש שרשיו וישלח פארותיו ויחזקם במסמרים מנפש ועד בשר?! ומאין הרגלים וכפות הידים לעקור דבר מגדוליו או גדולי גדוליו אשר הגדיל לעשות?! ומאין ולאין ידלה מים וכבס בהם הנגע, כי נגע עד לבו במחשבות אונו, מלבד כל נגעים גדולים אשר שם בבשרו מראשו ועד רגליו עד אפס מקום, כי כל עצמותיו הנע ועיוה בכל עון ובכל חטאת אשר פעל ועשה בהנה?! ואיזה בור מקוה מים כמים שעל השמים ובימים ובנחלים, יחליפו כח יעלו אבר כנשרים מרמ"ח אבריו מטומאתו אשר טימאו יצרו

זה כמה שנים יומם ולילה לא ישבות!! על כן אשר עיניו בראשו ישקיף וירא
אחריתו מראשיתו, ועודנו בחור בילדותו בער יבער יצר סמוך מעמו כאשר יבער
הגלל עד תומו!...⁵

חמץ אסור שבעה ימים - כנגד "ימי שנותינו שבעים שנה" שבהם אנו צריכים לנקות עצמינו
מיצר הרע.

וממשיך האלשיך ומסביר פרטי דינים הקשורים לבדיקת וביעור חמץ, כקשורים לענין
המלחמה ביצר הרע:

אור לארבעה עשר - רומז לגיל הבר מצוה שכבר אז על הנער לדאוג להיות נקי מהרע.
בודקין את החמץ לאור הנר - לאור הנשמה.

בודקים בחורין ובסדקין - "בכל מצפוני לבו ומחבואות פניותיו".

כל מקום שמכניסין בו חמץ צריך בדיקה - כל אבר שיש חשש שחטא בו צריך בדיקה.

את הביטול חמץ אומרים בפה - צריך להוסיף לתשובה וידויים ותחינות בדמעות שליש.

בודקין את החמץ בלילה - כנגד זמן ההתבודדות, שבו האדם עם עצמו ופנוי לפשפש ולתקן.

בל יראה בל ימצא - מחובתנו גם לבער את יצר הרע מאחרים, לקרבם ולחזקם.

שמירת חתיכות החמץ בזהירות עד הבוקר - אם יש לנו עדיין דברים שטרם עלה בידינו
לתקן, נמנה אותם ונשמור עליהם לבל יתפשטו, עד שנבער גם אותם.

עכבר שמכניס חמץ למקום בדוק מצריך בדיקה - כנגד לשון הרע שבאה אל אדם שהתנקה

משאר עבירות. על אף שהתנקה, לשון הרע שמגיעה אליו מטמאת אותו ומצריכה בדיקה.⁶

היסח הדעת מחמיץ את העיסה - היסח הדעת עלול להחמיץ את האדם!

ולהיפך: **כל זמן שאדם עוסק בבצק אינו בא לידי חימוץ** - כל זמן שאינו מסיח דעתו

מעבודת ה' "לא יבא לידי חטא".

⁵ ועוד כותב שם האלשיך: "...והנה זאת רעתנו כי מר, הלא הוא כי יצר סמוך, מעט בעיניו כי ישחיתנו, כי אם עוד שתים רעות יעשה לנו, אחד כי יסיר מלבנו עוונינו וישכיחנו רוב אשמותינו, עד אשר יעלה על רוח איש ממנו, כי מעט ורעים הם מעשיו הבלתי טובים, ולעומתם על כל אחד כמה וכמה מצות ומעשים טובים לו להגן בעדו. וזאת שנית יעשה, כי בעלות על לבנו אחד מכל מצות ה' אשר לא תעשינה ושמענו ועשינו, **ישום בלבנו הבל הבלים לההביל כובד עוונינו ולהקל רעתנו בינינו ולהפוך בזכות עצמנו בהמצאות טענות ותואנות של הבל, עד שכמעט שקרוב לזכות יחשב לאדם העון.** ואוי לו מיום הדין אוי לו מיום התוכחה כי יקרא ויבא לתת דין וחשבון, ויתהפך לארבעת רבעיו ויראה עצמו מסובב מלאכי חבלה אשר פעל ועשה בעוונותיו, דבקים ואחוזים בנפשו, בצדו אלף ורובה מימינו. ואז יבהל ויצעק על שברו במר לבו: מי ילד לו את אלה? והם יענו: את ילידתנו בפשעך, חוללתנו בעוונותך, כי הקמת עליך רעה מביתך, לרעתך לדכאך ולמוגגך בתחתית שאול, כי הוא חלקך...".

⁶ הרב צבי יהודה היה אומר (שיחות הרצי"ה בהעלותך סדרה א') שהעבירה החמורה ביותר היא לשון הרע, כיוון שהיא שקולה כג' עבירות חמורות: עבודה זרה, גילוי עריות, שפיכות דמים. אם כן, לא יפלא שדוקא אליה רומזים הפרטים בהלכות בדיקת חמץ.

שיעור העיסה שמכינים ממנה מצה ונזהרים בה מחמץ הוא שיעור חלה - כנגד האדם, "חלתו של עולם", לרמוז שצריך לשמור את כל גוף האדם מלהחמיץ.

ראה שם בדבריו, ומסיים האלשיך: "כי לא קצת גופו צריך לשמור מלהחמיץ, כי אם כל הגוף הוא הנכלל בשם חלה, הוא כל האדם מכף רגלו ועד קדקדו, כי כולו כאחד נקרא חלתו של עולם."

וכיוון שחמץ הוא יצר הרע, מצה היא נקיה מיצר הרע. ידוע שהמצה נקראית "נהמא דאסוותא" - "לחם הרפואה". ר' צדוק הכהן מלובלין (צדקת הצדיק, קצד) אומר שהטעם לכך הוא לא בגלל שהמצה מרפאת מחלות, אלא בגלל שהמצה נקיה מיצר הרע, מרפאת מיצר הרע:

וכל פעולת מעשה המצוות הרי זה קבלת עול מצוות ועול מלכות שמים ויראת שמים. וביותר במצות מצה שהוא היפך השאור שבעיסה והתאוה. וכל מצווה נותנת קדושה באדם כפי ענינה כמו שמברכין אשר קדשנו במצוותיו וצונו: **ומצה קדושה לסילוק השאור שבעיסה מהלב דלכן נקרא בזוהר (ח"ב קפ"ג ע"ב) מיכלא דאסוותא כמו שאמרו ז"ל (ירושלמי שבת פרק י"ד הלכה ג') כל חולי (דברים ז' י"ז) זה יצר הרע. לכך הזיעה שבאה על ידה מועלת ביותר להיות נעשה נהר דינור לשרוף ולכלות כל שורש התאוות רעה ורשע מן הלב.**

ר' צדוק מביא את הירושלמי שאומר ש"כל חוליי" - זה יצר הרע, ועל פי זה אומר ר' צדוק, אם המצה היא לחם הרפואה, הכוונה היא רפואה מיצר הרע.

זכר ליציאת מצרים

נימוק נוסף לחומרה בעניין חמץ בפסח: יציאת מצרים היא יסוד האמונה. מתוך האמונה בניסי יציאת מצרים, אדם מאמין בכל מה שקורה בעולם, שהכל מה', על כן זהו יסוד האמונה. ולכן התורה מחמירה בעניני פסח ובשאר מצוות שהם זכר ליציאת מצרים. כך אומר הרמב"ן על התורה, בסוף פרשת בא (שמות יג, טז):

ועתה אומר לך כלל בטעם מצות רבות... כאשר ירצה האלהים בעדה או ביחיד ויעשה עימהם מופת בשנוי מנהגו של עולם וטבעו... המופת הנפלא מורה שיש לעולם אלוה מחדשו, ויודע ומשגיח ויכול. וכאשר יהיה המופת ההוא נגזר תחלה מפי נביא, יתברר ממנו עוד אמיתת הנבואה, כי ידבר האלהים את האדם ויגלה סודו אל עבדיו הנביאים, ותתקיים עם זה התורה כלה...

אם כן האותות והמופתים הגדולים עדים נאמנים באמונת הבורא ובתורה כולה.

ובעבור כי הקב"ה לא יעשה אות ומופת בכל דור לעיני כל רשע או כופר, יצוה אותנו שנעשה תמיד זכרון ואות לאשר ראו עינינו, ונעתיק הדבר אל בנינו, ובניהם לבניהם, ובניהם לדור אחרון. **והחמיר מאד בעניין הזה, כמו שחייב כרת באכילת חמץ (לעיל יב טו) ובעזיבת הפסח (במדבר ט יג) ... ממה שכתוב (דברים טז ג):**

"למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיידך"...

וכן כל כיוצא בהן מצוות רבות זכר ליציאת מצרים - והכל להיות לנו בכל הדורות **עדות במופתים שלא ישתכחו, ולא יהיה פתחון פה לכופר להכחיש אמונת האלהים**... שחסד הבורא גדול מאד על עושי רצונו, שהוציאנו מעבדות לחירות... **ומן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים שהם יסוד התורה כולה, שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכלם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד, אלא אם יעשה המצות יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם יכריתנו ענשו, הכל בגזרת עליון, כאשר הזכרתי כבר (בראשית יז א, ושמות ו ב).**

כעין דברי הרמב"ן גם בספר החינוך. החינוך מתייחס לכך שמצינו שהתורה עצמה החמירה עם חמץ בכך שהקדימה ואסרה אותו כבר ביי"ד מחצות. היחינוך' (מצוה תפה) מנמק זאת:

שלא לאכול חמץ אחר חצות... משרשי המצוה: **לפי שעניין איסור חמץ בפסח הוא איסור חמור ביותר מצד שעניין זה יסוד גדול בדתנו, כי יציאת מצרים הוא אות ומופת מוכרח בחדוש העולם שהוא העמוד הגדול שאולמי התורה נסמכים בו כמו שכתבתי כמה פעמים, ועל כן כל מצוה שהיא לזכר יציאת מצרים חמורה עלינו וחביבה הרבה, על כן מצד החומר הגדול שבה תזהירנו התורה להתחיל בה שש שעות קודם הגיע זמן הנועד לאותו הנס שהוא התחלת יום חמשה עשר, וכל זה למען ניתן אל ליבנו חומר המצוה וגודל ענינה בראותנו כי התורה תעשה לנו גדר סביב לה.**

אומר החינוך שהטעם לחומרה בחמץ בפסח, כיוון שמצוה זו היא זכר ליציאת מצרים שזהו יסוד האמונה שלנו.

כשמלך כוזר שואל את החבר בספר הכוזרי מהו יסוד האמונה שלכם, מספר לו החבר על יציאת מצרים (ספר הכוזרי א, י-יא):

אחר כן קרא חכם מחכמי היהודים ושאל אותנו על אמונתו.

אמר לו החבר: אנחנו מאמינים באלהי אברהם יצחק ויעקב **המוציא את בני ישראל ממצרים** באותות ובמופתים ובמסות, והמכלכלם במדבר, והמנחילם את

ארץ כנען, אחר אשר העבירים את הים והירדן במופתים גדולים, ושלה משה בתורתו, ואחר כך כמה אלפי נביאים אחריו מזהירים על תורתו, מיעדים בגמול הטוב לשומרה, ועונש הקשה לממרה אותה. ואנחנו מאמינים בכל מה שכתוב בתורה, והדברים ארוכים.

מלך כוזר מתפלא על כך שהחבר היהודי מספר לו על יציאת מצרים ולא על בריאת העולם וכד', עד כדי כך שכשהוא שומע את החבר, חושב לעצמו מלך כוזר (שם יב): "לא חנם החלטתי בראשונה לא לשאול את היהודים...". אולם החבר מסביר, כמו שראינו גם בדברי הרמב"ן והחינוך, שיציאת מצרים - היא יסוד האמונה שלנו. ומסביר החבר (שם כה) שלכן במעמד הר סיני אומר הקב"ה לעם ישראל, "אנוכי ה' אלוקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים..." ולא "אשר ברא את העולם" וכד'.

יציאת מצרים - יסוד האמונה, ואומרים החינוך והרמב"ן, שלכן מחמירים בכל המצוות שהם זכר ליציאת מצרים. ואכן מצינו ששבת נחשבת חמורה, תפילין נחשבות חמורות ועוד. אם מצינו שמצוות שמכילות בתוכם "זכר ליציאת מצרים" הן חמורות, על אחת כמה וכמה פסח, שכל ענינו הוא זכר ליציאת מצרים, שתהיה בו חומרה.

אם היה זה רק "זכר ליציאת מצרים" היה בכך כבר סיבה לחומרה, על אחת כמה וכמה שיש סיבות רבות להחמיר ולהדר, "על אחת כמה וכמה טובה כפולה ומכופלת... שהוציאנו ממצרים, עשה בהם שפטים, עשה באלוהיהם, הרג את בכוריהם, נתן לנו את ממונם, קרע לנו את הים, העבירנו בתוכו בחרבה, שקע צרינו בתוכו, סיפק צרכנו במדבר ארבעים שנה, האכילנו את המן, נתן לנו את השבת, קרבנו לפני הר סיני, נתן לנו את התורה, הכניסנו לארץ ישראל, ובנה לנו את בית הבחירה..."⁷.

סיכום

ראינו את הטעמים ההלכתיים השונים שהובאו לכך שמחמירים בחמץ בפסח, וראינו את הקושיות שיש על הטעמים השונים. ראינו שעקב קושיות אלו, אומר הרדב"ז, שצריך לומר שהטעם שמחמירים בחמץ בפסח הוא בגלל סיבה מחשבתית, כפי שאמרו חז"ל ב"מדרשות", שהחמץ הוא כנגד היצר הרע, ולכן צריך להלחם נגדו בתקיפות. הוספנו סיבה מחשבתית נוספת, שאומרים החינוך והרמב"ן, שחג הפסח הוא זכר ליציאת מצרים, וניסי יציאת מצרים הם יסוד האמונה, ולכן מחמירים בחג הפסח שהוא זכר ליציאת מצרים.

⁷ מתוך הגדה של פסח.

ויהי רצון, שכשם שיציאת מצרים היתה כרוכה בזהירות מחמץ, כך תביא הזהירות מחמץ ומהיצר הרע את הגאולה העתידית. יהי רצון שכשם שהקב"ה מיהר לגאלם, לפני שתהיה החמצה, נזכה שכך יהיה בימינו בב"א. כך מסיים האלשיך (שהובא לעיל):

ואם ככה נעשה שלא נרפה מגופינו הנקרא בצק, ונעשה באופן שלא יחמיץ ולא ידבק בידו חלאת היצר הרע, שנת גאולתנו תקרב ותבא קל מהרה לא תאחר. וזהו כמאמרם ז"ל (פסחים קטז א) שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ וגאלם מיד, כן יעשה הוא יתברך בעשותינו שלא יחמיצו בצקותינו אחר הטהרם.